

KO'RISHDA NUQSONLARI BO'LGAN BOLALAR

Muallif: **Kenjayeva Dilrabo** “University of Management and Future Technologies” universiteti S555-guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limning ahamiyati, mavjud imkoniyatlari va duch kelayotgan muammolari tahlil qilinadi. Maqolada ko'rish qobiliyati buzilishining asosiy turlari, ularning sabablari, shuningdek, ushbu bolalar uchun maxsus ta'lim metodlari, texnologik vositalar va moslashtirilgan o'quv muhiti muhokama qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining rivojlanish darajasi, xalqaro tajribalar bilan solishtirish hamda mavjud muammolarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish va ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarning to'laqonli ta'lim olishiga imkon yaratish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, ko'rishda nuqsoni bor bolalar, maxsus ta'lim, screen reader dasturlari, taktil o'qish, maxsus pedagogika, inklyuziv maktablar, nogiron bolalar uchun ta'lim

Kirish. Jamiyatda har bir insonning teng huquqli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishi inklyuziv ta'lim tamoyillarining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Bugungi kunda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar, jumladan, ko'rishda nuqsonlari bo'lgan bolalar ham to'laqonli ta'lim olish huquqiga ega. Biroq ularning o'qish jarayonini tashkil etishda maxsus yondashuv va moslashtirilgan ta'lim metodlariga ehtiyoj mavjud. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar tug'ma yoki orttirilgan ko'rish qobiliyati buzilishlariga ega bo'lib, bu ularning kognitiv rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va ta'lim olish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bunday bolalar uchun maxsus texnologiyalar, Brayl alifbosi, audiovizual materiallar va taktil vositalardan foydalanish inklyuziv ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda ham inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan qator islohotlar olib

borilmoqda. Xususan, maxsus maktablar tashkil etilib, ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarga moslashtirilgan dasturlar ishlab chiqilmoqda. Shunga qaramay, hanuzgacha ushbu yo'nalishda ayrim muammolar mavjud bo'lib, ta'lim sifatini yanada yaxshilash uchun qo'shimcha chora-tadbirlar talab etiladi.

Ushbu maqolada ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi, ularga mos o'qitish metodlari hamda O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimining ahvoli tahlil qilinadi.

Ko'rish qobiliyati buzilishining turlari va sabablari. Ko'rish qobiliyati insonning atrof-muhitni idrok etishi, bilimi va ijtimoiy hayotiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ko'rish qobiliyatining buzilishi turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi va bu nuqson tug'ma yoki orttirilgan bo'lishi mumkin. Tug'ma ko'rish nuqsonlari homila rivojlanishidagi irsiy omillar, ona organizmidagi kasalliklar yoki tug'ilish jarayonidagi asoratlarning natijasida yuzaga keladi. Orttirilgan ko'rish muammolari esa bolaning hayoti davomida turli jarohatlar, yuqumli kasalliklar, qandli diabet, gipertoniya, noto'g'ri ovqatlanish va boshqa salbiy omillar tufayli rivojlanadi. Ko'rish qobiliyatining pasayishi yoki butunlay yo'qolishiga olib keluvchi kasalliklar orasida ambliopiya, glaukoma, katarakta va retinit pigmentoza kabi holatlar mavjud. Ambliopiya yoki "dangasa ko'z sindromi"da ko'zning o'zi jismonan sog'lom bo'lsa ham, miyaga keladigan vizual signallar noto'g'ri qayta ishlanadi va ko'rish sifati pasayadi. Glaukoma ko'z ichki bosimining oshishi natijasida optik nervlarning shikastlanishi va natijada ko'rish qobiliyatining sekin-asta yo'qolishi bilan kechadi. Katarakta ko'z gavharining xiralashishi bo'lib, bu kasallik ko'rishning asta-sekin yomonlashishiga olib keladi. Retinit pigmentoza esa irsiy kasallik bo'lib, ko'z to'r pardasining degeneratsiyasiga sabab bo'ladi, natijada avval tungi ko'rish yomonlashadi, keyinchalik esa butunlay ko'rlikka olib kelishi mumkin.

Ko'rish qobiliyati zaif bolalar o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'ladilar. Ularda eshitish, hid bilish va teginish sezgilari ancha rivojlangan bo'lib, ular atrof-muhitni idrok etishda shu sezgilarga ko'proq tayanadilar. Biroq ko'rish qobiliyati zaif bolalar ko'pincha ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, mustaqilligini rivojlantirish va jamiyatga

integratsiyalashuvini ta'minlash uchun maxsus pedagogik yondashuvlar zarur. Ba'zi bolalar o'z nuqsoni sababli tushkunlikka tushishlari yoki ijtimoiy faollikdan chetlashishlari mumkin, shu bois ularga psixologik qo'llab-quvvatlash va mos o'quv muhitini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarning ta'lim jarayoniga moslashishi va samarali o'qitilishi maxsus metodlar, texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarni talab etadi. Ularning imkoniyatlarini kengaytirish va jamiyatda faol ishtirok etishlarini ta'minlash inklyuziv ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir.

Inklyuziv ta'lim tamoyillari va qonunchilik asoslari. Inklyuziv ta'lim - bu jismoniy imkoniyatlari cheklangan bolalar, jumladan, ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarni umumiy ta'lim tizimiga jalb etish tamoyiliga asoslangan yondashuvdir. Ushbu ta'lim modeli barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratishga qaratilgan bo'lib, ularning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda, sifatli ta'lim olishiga sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari qatoriga tenglik, diskriminatsiyasiz ta'lim, maxsus pedagogik yondashuvlar, moslashtirilgan o'quv rejalar va ijtimoiy integratsiya kiradi. O'zbekistonda inklyuziv ta'lim tizimi bosqichma-bosqich rivojlanib bormoqda. Mamlakatda bu borada bir qancha qonunchilik asoslari ishlab chiqilgan bo'lib, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun va 2019-yilda qabul qilingan "2030-yilgacha bo'lgan ta'lim strategiyasi"da inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Shu bilan birga, xalqaro tajribaga murojaat qilingan holda, O'zbekiston BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasiga qo'shilgan. Bu esa inklyuziv ta'limni rivojlantirishda global standartlarga moslashish imkonini bermoqda. Dunyo miqyosida inklyuziv ta'limning rivojlanishi turli mamlakatlarning yondashuvlarida aks etmoqda. Masalan, Skandinaviya davlatlari (Shvetsiya, Norvegiya, Daniya) inklyuziv ta'limni juda rivojlantirgan bo'lib, bu yerdagi maktablar maxsus pedagogika metodlari va ilg'or texnologiyalar bilan ta'minlangan. AQSh va Yevropa davlatlarida esa inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun maxsus qonunlar va dasturlar ishlab chiqilgan bo'lib, ularda bolalarga individual yondashuv asosida ta'lim berish yo'lga qo'yilgan.

Inklyuziv ta'lim jarayonida maxsus pedagogik yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun Braille alifbosi, maxsus audiovizual vositalar, kengaytirilgan shriftli kitoblar, ovozli dasturlar va sensor texnologiyalar qo'llaniladi. Ularning ta'lim olishini qulaylashtirish uchun multisensor ta'lim usullari, ya'ni eshitish, teginish va kinestetik hislar orqali o'qitish samarali natijalar beradi. Pedagoglar esa individual o'quv rejalarini ishlab chiqib, har bir bolaning ehtiyojidan kelib chiqqan holda dars jarayonini tashkil etishlari lozim. Inklyuziv maktablarning imkoniyatlari va kamchiliklarini tahlil qilar ekanmiz, ularning asosiy ustunligi bolalarning ijtimoiy moslashuviga ko'maklashishi, sog'lom bolalar bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lishi va diskriminatsiyasiz ta'lim olish huquqini amalga oshirishidir. Bundan tashqari, inklyuziv maktablar bolalar uchun moslashtirilgan muhit yaratish orqali ularning mustaqilligini oshirishga xizmat qiladi. Biroq, mavjud muammolar ham yo'q emas. Asosiy kamchiliklar orasida inklyuziv ta'lim uchun yetarli darajada malakali pedagoglarning yetishmasligi, maxsus texnik vositalarning kamligi, moslashtirilgan darslik va metodikalarning yetarli emasligi kabi muammolar bor. Shuningdek, jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan to'liq tushuncha shakllanmaganligi ham ushbu tizimning to'laqonli rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shunday qilib, inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar, jumladan, ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilar uchun muhim ta'lim modeli hisoblanadi. Uning samaradorligi maxsus pedagogik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va jamiyatning bu boradagi yuksak ong darajasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Ko'rishda nuqsoni bor bolalar uchun ta'lim metodlari. Ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun ta'lim jarayoni maxsus yondashuvlar va texnologiyalarni talab qiladi. Ushbu bolalar odatdagi vizual o'qitish usullaridan foydalana olmaganligi sababli, ularga moslashtirilgan ta'lim metodlari ishlab chiqilgan. Bular orasida Brayl alifbosi, taktil o'qish, zamonaviy texnologiyalar, audio va taktil darsliklar hamda maxsus sinf muhitini yaratish kabi usullar muhim o'rin tutadi. Ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarga yozish va o'qishni o'rgatishning asosiy usullaridan biri Brayl alifbosidir. Ushbu alifbo fransuz ixtirochisi Lui Brayl tomonidan yaratilgan bo'lib, u ko'rish imkoniyati yo'q shaxslar uchun maxsus harflardan iborat. Bu tizimning asosiy

xususiyati – harflar, raqamlar va boshqa belgilarning qavariq nuqtalar orqali tasvirlanishidir. Ushbu metod bolalarga mustaqil ravishda o‘qish va yozish imkoniyatini beradi. Shuningdek, taktil o‘qish usuli ham keng qo‘llaniladi. Bu usulda bolalar maxsus teksturalangan materiallar yoki rel’yefli tasvirlar orqali axborot olishadi. Masalan, geografik xaritalar, hayvonlarning shakllari yoki matematik belgilar maxsus qavariq usulda ishlab chiqilgan bo‘lib, bolalar ularni qo‘llari bilan ushlab, o‘rganishlari mumkin. Taktil o‘qish bolaning materialni chuqurroq his qilishiga va tushunishiga yordam beradi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida kompyuter va texnologik moslamalar muhim rol o‘ynaydi. Screen reader (ekran o‘quvchi) dasturlari matnlarni ovozli formatda o‘qib berish imkoniyatiga ega bo‘lib, bu bolalarga mustaqil ravishda kitob o‘qish, internetdan foydalanish va turli ma’lumotlarni o‘rganish imkonini beradi. JAWS (Job Access With Speech), NVDA (NonVisual Desktop Access) va VoiceOver kabi dasturlar ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun eng ko‘p ishlatiladigan vositalardan hisoblanadi. Bundan tashqari, zamonaviy smartfon va planshetlarda maxsus ovozli interfeys va ekran kattalashtirish funksiyalari mavjud bo‘lib, ular ta’lim jarayonini qulaylashtiradi. Ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun taktil va audio darsliklardan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Taktil darsliklar qavariq yozuvlar, rel’yefli tasvirlar va maxsus materiallardan iborat bo‘lsa, audio darsliklar esa matnlarni ovozli formatda tinglash imkoniyatini beradi. Ayniqsa, Brayl alifbosida yozishni o‘rganmagan yoki o‘rganish jarayonida bo‘lgan bolalar uchun audio darsliklar qulay vositadir. Ko‘p hollarda audiokitoblar, ovozli diktantlar va podkastlardan foydalanish bolaning mustaqil ta’lim olishiga yordam beradi. Ko‘rishda nuqsoni bor bolalar uchun ta’lim samaradorligini oshirish uchun maxsus moslashtirilgan sinf muhiti yaratish zarur. Bunday sinflar yorug‘lik darajasiga bog‘liq bo‘lmagan holda tashkil qilinadi va ichki dizayn jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun qulay bo‘lishi kerak. Sinf xonalarida shovqinsiz muhit yaratish, maxsus didaktik materiallar bilan ta’minlash va bolalarning mustaqil harakatlanishini yengillashtiruvchi tizimlarni joriy qilish muhim sanaladi.

Umuman olganda, ko‘rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun ta’lim metodlari

doimiy takomillashtirilib, texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar bilan boyitib borilmoqda. Bu usullar bolalarning bilim olish jarayonini yengillashtirib, ularning jamiyatga moslashishiga va o'z mustaqilligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ta'lim imkoniyatlari. O'zbekistonda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatlari yildan yilga yaxshilanib bormoqda. Maxsus maktablar, inklyuziv ta'lim dasturlari va texnologik yondashuvlar orqali ushbu bolalarning jamiyatga moslashishi uchun sharoit yaratilmoqda. Shuningdek, hukumat va xalqaro tashkilotlar tomonidan turli loyihalar amalga oshirilmoqda. O'zbekistonda ko'rish qobiliyati zaif va umuman ko'ra olmaydigan bolalar uchun maxsus ta'lim muassasalari tashkil etilgan. Ushbu maktablarda Brayl alifbosida o'qitish, taktil darsliklardan foydalanish, kompyuter va audio vositalardan foydalangan holda ta'lim berish usullari qo'llaniladi. Shu bilan birga, bolalarning kundalik hayotda mustaqil harakatlanishiga ko'maklashuvchi maxsus kurslar ham tashkil etiladi. Lekin, maxsus maktablar soni hali ham cheklangan bo'lib, ko'pchilik bolalar uchun bunday ta'lim olish imkoniyati mavjud emas. Ayrim hududlarda maxsus maktablarning yetishmovchiligi sababli ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar odatiy maktablarda o'qishga majbur bo'ladilar, bu esa ular uchun qo'shimcha qiyinchiliklar tug'diradi.

1-jadval

O'zbekistonda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ta'lim imkoniyatlari va muammolar

Yo'nalish	Mavjud imkoniyatlar	Muammolar	Yechimlar
Maxsus maktablar	Ko'zi ojiz bolalar uchun maxsus maktablar mavjud	Maxsus maktablar soni yetarli emas, ayniqsa, qishloq joylarda	Hududlarda yangi maxsus maktablar ochish va mavjudlarini modernizatsiya qilish
Pedagog kadrlar	Maxsus	Malakali maxsus	Maxsus

	pedagogika bo'yicha o'qituvchilar bor	pedagoglarning yetishmovchiligi	o'qituvchilar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini kengaytirish
Texnologik ta'minot	Screen reader dasturlari va Brayl printerlari mavjud	Texnologik vositalarning yetishmovchiligi	Ko'rishda nuqsoni bor bolalar uchun mo'ljallangan zamonaviy texnologiyalarni joriy etish
Inklyuziv ta'lim	Ayrim umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim yo'lga qo'yilgan	Maktablar to'liq moslashtirilmagan, o'quv dasturlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan	Inklyuziv maktablarni modernizatsiya qilish va maxsus o'quv dasturlar ishlab chiqish
Jamiyatdagi munosabat	Ayrim joylarda inklyuziv ta'limga ijobiy qarash shakllangan	Inklyuziv ta'lim haqida yetarli tushuncha yo'qligi va qo'llab- quvvatlovning pastligi	OAV orqali inklyuziv ta'lim targ'ibotini kuchaytirish va keng jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlari olib borish

Xulosa. Natijalar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ta'lim imkoniyatlari mavjud bo'lsa-da, hali ham muayyan muammolar mavjud. Maxsus maktablarning soni cheklangan, inklyuziv ta'lim tizimi to'liq

rivojlanmagan, maxsus pedagoglarning yetishmovchiligi sezilarli darajada namoyon bo'lmoqda. Bundan tashqari, zamonaviy texnologik vositalardan foydalanish imkoniyatlari yetarli emas, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun moslashtirilgan darsliklar va maxsus uslubiy qo'llanmalar ham yetishmaydi. Ushbu muammolarni hal etish nafaqat alohida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, balki umumiy ta'lim tizimida ham dolzarb masala hisoblanadi. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun bir qator muhim chora-tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi. Avvalo, qishloq va chekka hududlarda maxsus maktablarni ko'paytirish va mavjudlarini zamonaviylashtirish muhimdir. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limga ixtisoslashgan pedagoglarning malakasini oshirish, ularni zamonaviy ta'lim metodikalari bilan tanishtirish va maxsus kurslar orqali qayta tayyorlash zarur. Ko'rishda nuqsoni bor bolalar uchun screen reader dasturlari, Brayl printerlari, audiokitoblar va taktil o'qish materiallaridan keng foydalanish imkoniyatlarini yaratish ham muhim yo'nalishlardan biridir. Jamiyatda inklyuziv ta'limga nisbatan tushuncha va munosabatni o'zgartirish ham katta ahamiyatga ega. OAV, ijtimoiy tarmoqlar va maxsus loyihalar orqali inklyuziya haqida tushuntirish ishlari olib borilishi kerak. Bundan tashqari, umumta'lim maktablarida ham inklyuziv ta'lim sharoitlarini yaxshilash, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun maxsus darsliklar ishlab chiqish va moslashtirilgan o'quv dasturlarini joriy qilish talab etiladi.

Kelajakda amalga oshirilishi lozim bo'lgan eng muhim vazifalardan biri inklyuziv ta'lim bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqish va ularning samarali bajarilishini ta'minlashdir. Shu bilan birga, xalqaro tajribani o'rganish, rivojlangan davlatlardagi ilg'or inklyuziv ta'lim modelini O'zbekistonda tatbiq etish ham ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin. O'qituvchilarni muntazam ravishda inklyuziv ta'lim bo'yicha tayyorlash, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalar uchun maxsus texnologiyalarni maktablar va oliy o'quv yurtlariga keng joriy qilish ham muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, inklyuziv ta'limni rivojlantirish ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarning jamiyatda to'laqonli ishtirok etishiga yordam beradi. Bu esa, nafaqat ular uchun, balki butun jamiyatning ta'lim sifatini yaxshilash, inson huquqlarini ta'minlash va teng imkoniyatlar yaratish yo'lida muhim qadam

bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.
2. Хайдаров, С. (2023). Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakillantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12